

ПОЛІТИКА ПРАВОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ФІНЛЯНДСЬКОГО (1908-1911 рр.)

У статті розглядаються основні заходи кабінету П.А. Столипіна щодо вирішення фінляндського питання в Російській імперії у 1908-1911 рр. Аналізується реакція провідних політичних партій на ці перетворення.

Ключові слова: П.А. Столипін, Російська імперія, Велике князівство Фінляндське, уряд.

Особливість вирішення фінського питання в Російській імперії на початку ХХ ст. полягала в тому, що йшлося не про необхідність боротьби з сепаратистськими тенденціями, а з достатньо легальним і розвиненим націонал-автономізмом. В громадських і наукових колах у той час все більше поширення отримували ідеї про окрему фінляндську державність, згідно з якими активно заперечувалось право російських правлячих кіл втручатись у законодавчий процес, економіку, управління Великим князівством. Принциповим противником такого вчення про Фінляндію, як про окрему державу, виступав прем'єр-міністр П. Столипін. Він вважав його таким, що не мало державно-юридичного підґрунтя [1]. До того ж, теорія окремої фінляндської державності виявлялась абсолютно не сумісною з положеннями, що мали стати основою внутрішньої політики П. Столипіна [2].

Протягом 1907-1908 рр. він проводив на території Великого князівства заходи, метою яких було встановлення чіткого порядку взаємодії фінських установ з імперськими вищими державними установами та імператором. Таку політику прем'єра навряд чи можна назвати "русифікацією", хоча цей термін закріпився в науковій літературі [3]. "Русифікація" спрямована на порушення національної ідентичності, а оскільки основними ознаками нації є мова, релігія, культура, то курс на русифікацію мав би, у першу чергу, зачіпати саме ці компоненти. Проте значну частину століпінської політики в Фінляндії складали виключно адміністративно-правові заходи. Зміни, до яких вдався у цей період П. Столипін, мали обмежений характер: вони не зачіпали прерогатив фінського сейму та сенату. З часом, однак, П. Столипін усвідомив, що досягти єдності при вирішенні деяких спільних для Росії та Фінляндії питань, зокрема питань управління, було не можливо без вироблення загальноімперського законодавства.

Про необхідність вироблення законопроекту щодо загальноімперського законодавства П. Столипін говорив депутатам Державної думи ще 5 травня 1908 р. Він відзначав, що мета законопроекту мала полягати не в тому, щоб "порушити права маленької Фінляндії", а в тому, щоб "захистити найдорожче – історичні державні права Росії". Своїм важливим завданням прем'єр вважав встановлення на території всієї імперії "чіткого правового порядку" [4], тому, при виробленні законопроекту необхідно було визначитись, які саме питання стосувались інтересів усієї імперії, і у який спосіб мали відбуватися їхній розгляд та затвердження [5].

П. Столипін зазначав, що стосовно питань він отримав "достатньо чіткі вказівки імператора, які й слід втілити в життя" [6]. Однак прем'єр вважав необхідним також врахувати точку зору фінів, а тому вже 17 березня 1909 р. Рада міністрів представила імператорові положення про заснування російсько-фінської комісії для вироблення проекту правил щодо порядку видання законів загальнодержавного значення, які стосувалися Фінляндії. 28 березня це положення було затверджене Миколою II, як згодом і сама комісія [7]. Російська і фінська сторони мали у її складі по п'ять представників. Головою комісії імператор призначив Державного контролера П.О. Харитонова, який був гарним юристом з великим досвідом роботи, але головне – П. Харитонов завжди намагався сумлінно виконувати дані йому доручення [8].

Перше засідання комісії відбулося 6 червня 1909 р. Було вирішено надати представникам Фінляндії час до вересня для визначення "предметів загальноімперського законодавства". Обговорювали питання про те, що відносилось до загальнодержавного управління і що до суто фінського, на другому засіданні – 30 жовтня 1909 р. Фіни склали з цього приводу спеціальну записку, перша частина якої містила перелік питань загальнодержавного характеру: про престолонаслідування, оголошення війни та миру, укладання союзів і договорів з іноземними державами, управління православною церквою на території Фінляндії, розташування там російських військ і т.д. Друга частина записки стосувалася питань внутрішнього законодавства та складалася з чотирнадцяти пунктів. До таких питань фіни віднесли: питання виконання військової повинності, здобуття прав фінського громадянства, право розглядати злочини, здійснені фінами на території Російської імперії, і здійснені російськими громадянами на території Великого князівства, укладання взаємних торговельних угод і т.д.

У третій частині записки йшлося про порядок затвердження загальноімперського законодавства. Він мав бути таким: законодавчі збори Росії і Фінляндії призначають делегації, які, кожна окремо, збираються в Петербурзі. Всі питання розглядаються письмово, і якщо двічі сторони не ухвалить спільне рішення, то призначається узгоджувальна комісія зі спеціальним числом членів від кожної делегації, але якщо вона також не дійде згоди стосовно запропонованого до розгляду питання, то "можуть бути видані законоположення для Фінляндії у порядку фінляндського законодавства" [9]. Ставлячись до Великого князівства як до окремої держави, наділеної всіма правами, фінські представники комісії П.Харитонова пропонували при вирішенні спільних для князівства та Росії справ встановити порядок, подібний до міждержавного законодавства австро-угорської дуалістичної монархії.

Записка викликала невдоволення в середовищі російських членів комісії. Запропоновані фінами пропозиції вони розцінили як такі, що загрожували цілісності та неподільності імперії, тому подальша робота комісії відбувалася вже в односторонньому порядку. Підсумком її діяльності стало вироблення нових правил, на підставі яких Рада міністрів мала скласти законопроект.

17 лютого 1910 р. газета "Новое время" опублікувала статтю "Англійській і російській імперіалізм", у якій йшлося про те, що деякі міністри, зокрема В. Коковцов, вважали: державне законодавство не повинно поширюватись на Фінляндію. "Звідси недалеко вже до тієї мехелінівської ересі, що влада Імператора Всеросійського також не поширюється на Фінляндію, оскільки там діє влада Великого князя Фінляндського. Проте титул цей має лише таке саме почесне значення, як і титул Великого князя Литовського і т.п." [10], – писала газета. "Новое время" запевняло, що у той час, коли об'єднаний уряд не міг дійти згоди навіть з основних питань щодо єдності Росії та імперської влади, "в Англії укріплювався імперіалізм". Міністр Бам заявив, що ініціативу у справі об'єднання Великої Британії мав взяти на себе парламент. Колонії з кожним днем ставали сильнішими, отже чекати – означало втратити можливість укласти дружню угоду. Автор статті рекомендував звернути на це увагу російським міністрам, які "все ще зволікали з розглядом проекту комісії Харитонова". Зміст цієї статті привернув увагу П. Столипіна, він також записав "для пам'яті": "необхідно спростувати інформацію щодо В. Коковцова" [11].

Зрештою, після обговорення в Раді міністрів запропонованих комісією правил, новий законопроект було складено. Його перша стаття передбачала, що питання загальнодержавного характеру мали вирішуватись у порядку загального законодавства, а ті, які стосувалися суто внутрішніх справ Фінляндії – у порядку, встановленому особливим законодавством (Зак. Осн. Вид 1906 р., ст. 2) [12]. Друга стаття містила перелік питань, які відносились до законодавства загальноімперського, і першим таким питанням було визнано участь Фінляндії у державних витратах і сплату встановлених для цього внесків, зборів і податків. Відзначимо, що це питання розглядалася окремо Радою міністрів ще у 1908 р. [13], тоді склали детальний проект щодо залучення фінської казни до сплати витрат загальнодержавного значення із вказівкою їхніх сум. Справами, які підлягали загальнодержавному регулюванню, також були визнані: 2. Виконання населенням Фінляндії військової повинності, й інших повинностей для військових потреб. 3. Питання про права росіян у Фінляндії. 4. Вживання у Фінляндії державної мови. 5. Питання меж управління Фінляндією особливими установами на підставі особливого законодавства. 6. Права, обов'язки та порядок взаємодії імперських установ і місцевої влади. 7. Порядок виконання рішень судових і рішень інших закладів імперії на території Фінляндії. 8. Кримінальне законодавство та судова відповідальність посадових осіб Фінляндії. 9. Встановлення контролю за шкільними програмами. 10. Правила про публічні зібрання, товариства і союзи. 11. Права та умови діяльності в Фінляндії товариств і компаній, заснованих в інших місцевостях імперії та за кордоном. 12. Законодавство про друк і привезення друкованих творів з-за кордону. 13. Митна частина та митні тарифи у Фінляндії. 14. Охорона в Фінляндії торговельних і промислових законів і привілей, а також авторських прав. 15. Грошова система Фінляндії. 16. Пошта, телефони, повітроплавання та інші способи сполучення з Фінляндією. 17. Залізнична справа в Фінляндії в зв'язку з обороною держави і сполученням з іншими частинами імперії та міжнародним сполученням. 18. Мореплавання та лоцманська частина в Фінляндії. 19. Права іноземців у Фінляндії [14]. Фактично, новий законопроект був програмою уніфікації законодавства державного й економічного життя Великого князівства Фінляндського, що мав забезпечити його єдність із загальноросійськими нормами.

Такий проект викликав хвилю невдоволення у Фінляндії. Більшість юристів і чиновників вважали, що його ухвалення суперечило б маніфесту Олександра I, де йшлося про те, що жоден закон, який стосувався князівства, не міг видаватись, скасовуватись чи змінюватись без згоди з сеймом. З протестом проти подібного законопроект виступила також група іноземних вчених, які висловили занепокоєння порушенням фінської конституції й "політичним і духовним приниженням діяльного та завжди лояльно фінського народу" [15].

Відозву групи іноземних вчених російські праві розцінили як незаконне втручання у внутрішні справи імперії. Засуджуючи подібні дії, "Російські збори", "Товариство ревнителів російського історичного просвітництва пам'яті імператора Олександра III", "Слов'янське благодійне товариство", "Союз російського народу", "Союз Михайла Архангела" висловились на підтримку проекту [16]. Його зміст прийшовся до вподоби також представникам "Об'єднаного дворянського товариства". Від імені з'їзду цього товариства А. Нейдгардт висловив подяку членам комісії П. Харитонова – М. Корево, В. Дейтриху, Н. Мясоєдову, М. Бородкіну, Б. Якунчикову, зазначивши, що ці імена "завжди будуть

пам'ятати, а велике державне значення їхньої праці і патріотичного служіння оцінить історія". На з'їзді висловлювались сподівання, що з затвердженням нового законопроекту "раз і назавжди буде покладено край фінляндським мріям про особливу державність" [17].

Височайший маніфест від 14 березня 1910 р. повелів: законопроект про порядок видання законів, які стосувалися Великого князівства Фінляндського, і постанов загальнодержавного характеру внести на розгляд Державної думи і Державної ради [18]. Сейму надавалась можливість обговорити зазначений законопроект і висновки щодо його змісту повідомити протягом місяця. Такий термін вважали достатнім, оскільки основні положення законопроекту вже були відомі широким колам громадськості.

Про засідання сейму, на якому обговорювалась Височайша пропозиція зробити свої висновки щодо питання поширення загальноімперського законодавства на Фінляндію, газета "Россия" написала: "Чого тут тільки не було, і погрожували, і висловлювали обурення, і попереджали, і презирливо споглядали – все це на адресу російського уряду та Державної думи". Депутат Калліо закликав: "Обов'язок фінського народу – не визнавати законопроекту та дотримуватися існуючих постанов". Ще більш рішуче висловився депутат М'якелін, який заявив: "ми маленький народ <...>, а тому думка про застосування сили – безглузда. Слід використати інші засоби. Російський уряд має обдумати, чи надасть честі Росії нова боротьба, з якої цей уряд уже не вийде переможцем". Проте М'якелін зазначав, що "у нападників є ще можливість відступити". Позиція російського уряду була категоричною: "якщо у Фінляндії населення підбурюють до заколоту, то необхідно знайти способи припинити цю пропаганду" [19].

17 березня 1910 р. законопроект був внесений П.Столипініним у III Державну думу, а 22 березня – переданий в особливу комісію. Не тільки консервативні кола, але й представники помірковано ліберальних кіл вважали цей крок доцільним і своєчасним. П. фон Кауфман відзначав: "наскільки я розумію, законопроект не посягає на внутрішню автономію Фінляндії, він лише ліквідує прогалину у нашому законодавстві", і пропонував навіть ще більше розширити перелік постанов загальноімперського законодавства у законопроекті. Октябрист В. фон Анреп вітав появу урядового законопроекту щодо Фінляндії та висловлював припущення про його затвердження Державними думою та радою. Такої ж думки дотримувався барон Ю. Іксуль. Він говорив, що на користь затвердження законопроекту свідчив склад обраних комісій, хоча й передбачав можливість внесення деяких поправок Думою. "У фінляндському законопроекті багато доктринерства, – говорив барон Ю. Іксуль, – але якщо форма не достатньо вдала, то зміст цілком задовільний" [20]. З точки зору досягнення єдності держави, перелік запропонованих у законопроекті питань, які відносились до загальнодержавних, дійсно, можна було вважати цілком логічним.

Виступаючи у Думі 21 травня 1910 р., П. Столипін зупинився на тих пунктах проекту, які викликали найбільше суперечок: до їх числа належало питання нагляду за школами. Прем'єр пояснив: такий нагляд встановлювався через те, що саме у школі дітям прищеплювалась неприязнь та недружелюбність до Росії й російської мови [21]. Прем'єра вражав приклад американської школи, яка була багатонаціональною, але польські, єврейські, німецькі діти, здобуваючи там освіту, ставали палкими патріотами країни: їх навчали любити Америку, поважно ставитись до англійської мови [22]. Знайшлись у прем'єра аргументи і на користь розгляду у загальнодержавному порядку питань щодо союзів, товариств і зібрань [23].

Однак П. Столипіна непокоїли повідомлення про те, що фіни проводили посилену агітацію за кордоном проти нового проекту, і змогли зацікавити цим питанням іноземну пресу, вчених і навіть торговельні палати. Російській уряд звинувачували у відмові дати кредити на будівництво нових учбових закладів, на потреби освіти. Закордонна преса писала, що заходи уряду стають на заваді культурного розвитку краю, також висловлювались побоювання щодо змін митного законодавства, підвищення тарифів, від чого могли постраждати країни, які ввозили свою продукцію на територію Великого князівства.

Відповіла на такі звинувачення газета "Россия". У статті "Отношение Совета министров к культурному развитию Финляндии" зазначалось, що питання кредитів вирішувала місцева влада, а їх надання залежало від наявності коштів у казні. Всі фінляндські кошти розподілялися між чотирма головними фондами: загальним статним і міліційним – розпоряджався виключно монарх, а фонд тимчасових податків і комунікаційний знаходився у спільному веденні імператора та сейму. Кошти міліційного і комунікаційного фондів призначалися відповідно на військові та залізничні потреби. Статний фонд асигнував кошти на оборону, утримання адміністрації, суду, на підтримання порядку і т.д., а також на потреби вищих і середніх учбових закладів. Для вирішення інших питань фонд міг виділяти кошти лише у тому випадку, якщо статні доходи перевищували витрати, отже, "культурний розвиток краю цілком залежав від бажання сейму асигнувати для цього кошти з фонду тимчасових податків" [24].

Щодо протесту іноземних торговельних палат, "Россия" наголошувала, що все митне законодавство Великого князівства Фінляндського відносилось до галузі законодавства адміністративного, яке знаходилось під повним контролем імператора й абсолютно не залежало від місцевого сейму. Тому, законопроект про порядок видання законів і постанов загальнодержавного характеру, які стосувалися Великого князівства Фінляндського, у разі затвердження, "жодного впливу на торговельні стосунки

Фінляндії з іноземними державами не матиме і не порушить жодних прав сейму та місцевого населення" [25].

Роз'яснення, дані прем'єр-міністром щодо нового законопроекту, так само, як і публікації "России", не всім громадським і політичним колам здавалися переконливими. Висловлювались думки, що за умови розмежування імперської і фінляндської законодавчих сфер, логічніше було б вдатися до розширення компетенції сейму у галузі бюджетного права, яке засновувалось на давніх шведських положеннях [26], а отже, вже не відповідало вимогам часу.

Основними противниками законопроекту щодо Фінляндії виступили кадети. Ідея загальнодержавного законодавства засуджувалась також лівими партіями [27]: прогресисти, трудовики, соціал-демократична фракція висловлювали свою солідарність з кадетами у Державній думі. П. Мілюков був переконаний, що ініціатива створення законопроекту належала правим, які нібито змогли домовитись із П. Столипінін і представили законопроект як "вимоги російського народу" [28]. П. Мілюкову не подобався обраний прем'єром спосіб встановлення "правового порядку". Виступаючи на захист фінів, він засуджував "ассирійські методи" уряду, однак запропонована ним схема паралельного законодавства по суті нічим не відрізнялася від урядової. Для розробки альтернативної концепції не виявилось теоретичних підстав: кадети також вважали Фінляндію невід'ємною частиною Російської імперії, і навіть один із основних партійних експертів з національного питання Ф. Кокошкін відкидав можливість федеративного устрою [29].

Кадети були вражені: "Зазвичай законопроекти залежувалися в Думі та застрягали у Державній раді. Але цього разу проект загальноімперського законодавства був ухвалений законодавчими палатами надзвичайно швидко, що можна порівняти зі швидкістю експреса" [30]. Доповідь комісії була представлена загальному зібранню Думи 10 травня 1910 р., її обговорення зайняло сім засідань і вже 31 травня 1910 р. законопроект було схвалено Думою. Кадети заявляли про порушення всіх правил думських процедур. Власне саме через це опозиція демонстративно відмовилася від постатейного обговорення, залишивши зал засідань.

Дума все ж таки встигла внести декілька поправок до законопроекту: спершу внесення законодавчих пропозицій загальноімперського характеру на розгляд загальноімперських установ, слід було обов'язково отримати щодо них висновки фінських виконавчих і законодавчих установ, урядовий же проект такої обов'язковості не передбачав. Відзначимо, що фінські законопроекти могли розглядатися і без висновків сенату, у разі, якщо він не надавав їх у встановлений термін. За урядовим законопроектом, зміни та доповнення законів, які стосувалися справ Великого князівства Фінляндського та імперії, передбачалося проводити з ініціативи міністрів, Дума же постановила, щоб почин у таких справах належав виключно імператорові. Урядовий проект передбачав включити до складу Державної ради одного представника від Великого князівства Фінляндського, а до складу Думи – шістьох. Дума збільшила число фінських представників, що обиралися сеймом до Державної ради з одного до двох, обмеживши термін їхніх повноважень трьома роками, а не дев'ятьма, як пропонувалось в урядовому проекті, число депутатів у Державну думу відповідно зменшилося до п'яти. Дума також виступила проти включення до її складу окремого представника від російського населення Великого князівства. Зазначимо, що знання російської мови для фінських представників Ради та Думи визнавалось обов'язковим [31].

Отже, Державні дума та рада отримували право видавати закони для Фінляндії, які, прийняті навіть без участі сенату, автоматично відміняли ті місцеві закони та постанови, що їм суперечили. У такий спосіб порушувався існуючий тоді принцип розмежування законодавства Росії та Великого князівства. Дізнавшись про затвердження законопроекту Думою, В. Пуришкевич вигукнув: "Finis Finlandiae!" ("Кінець Фінляндії!") [32]. А газета "Русские ведомости" навела слова ірландського державного діяча Граттена: "Об'єднання законодавств – роз'єднання народів", зазначаючи, що вони надзвичайно яскраво характеризували ті зміни, що відбувалися у взаєминах між Росією та Фінляндією [33]. Проте мотиви діяльності уряду були цілком природними. "Слід визнати, – писав з цього приводу шведський публіцист Гергієс, – що надати окремій частині країни особливі прерогативи, дати їй можливість бути державою у державі, значило б перевернути світ шкереберть, <...> у прагненні до однорідності, тобто державної єдності не повинно бути ніяких перепон, жодної плаксивої сентиментальності" [34].

Прийнятий Думою із змінами проект імператор затвердив 17 червня 1910 р. Відзначимо, що П. Столипінін не хотів одразу й кардинально змінювати порядок, встановлений у Великому князівстві. Прем'єр мав наміри вирішувати фінське питання крок за кроком, поступово, на підставі не тимчасових постанов чи сумнівних із юридичної точки зору правил, а конкретних законів. Для російського уряду закон 17 червня 1910 р. був юридичним підґрунтям для видання наступних фінських законів з питань, визнаних загальнодержавними.

Вже 16 липня 1910 р. П. Столипінін направив Миколі II телеграму, в якій питав дозволу на скликання надзвичайного сейму у вересні. Він зазначав: "фінляндський генерал-губернатор пояснює, що у разі зволікань, скликання сейму виявиться неможливим через нестачу часу для підготовчої роботи" [35]. Згоду імператора було отримано, сейм зібрався, але відмовився визнавати закон 17 червня та сам факт ухвалення важливих питань загальнодержавними установами [36].

Питання правомірності закону й юридичних підстав для втручання імперського уряду у справи Фінляндії у той час активно обговорювалось громадськими колами. Закордонні юристи, спеціалісти в галузі законодавства та права, так само як і російські вчені ліберального напрямку, відстоювали думку, що Державні дума та рада не мали права видавати закон, який змінював основні закони Фінляндії. П.Столипін дотримувався іншої точки зору. Не визнання сеймом закону від 17 червня стало підставою для того, щоб уже 21 вересня 1910 р. він написав імператорові: "на думку генерал-губернатора, яку я цілком поділяю, не відреагувати на таку позицію сейму, означає визнати слабкість імперської влади" [37], тому прем'єр прохав про Височайше повеління міністрові статс-секретареві Фінляндії щодо розпуску сейму і призначення нових виборів. П. Столипін також вважав необхідним виконати наказ імператора від 18 червня 1910 р. про внесення у Державну думу законопроектів щодо зрівняння російських підданих у правах із фінськими громадянами і про грошові платежі державній казні замість виконання фінами особистої військової повинності, оскільки сейм відмовився дати свої висновки із зазначених питань. 22 вересня Микола II висловив свою згоду на розпуск сейму та обнародування двох законопроектів.

Імператор писав прем'єрові, що аналогічні випадки непокори сейму траплялися також у часи М.Бобрікова, і повідомляв, що тоді на ім'я генерал-губернатора був виданий рескрипт із засудженням дій сейму, роз'ясненням точки зору верхів і натяком на сумнівну користь існування та взагалі скликання фінського парламенту. Микола II пропонував П.Столипіну видати подібний документ і наказував: "Якщо ви визнаєте цю думку доречною, дозволяю обговорити у Раді міністрів, якщо ні, поясніть письмово причину" [38]. 24 вересня 1910 р. з'явилась Височайша грамота про розпуск надзвичайного сейму Фінляндії і про скликання нового сейму 1 лютого 1911 р. у м.Гельсінґфорс. Вибори нових депутатів парламенту мали розпочатись 2 січня 1911 р. [39]. 26 вересня П. Столипін відповів імператорові, що думка про рескрипт фінляндському генерал-губернаторові, який містив би попередження сейму, здавалась йому цілком придатною до виконання. "Я гадаю, що тверде слово Вашої Величності може протверезити частину фінляндців, – писав П. Столипін. – Переконати фінляндців, що повороту в російській політиці не буде, – це значить вирішити фінляндське питання!" [40].

Доказом твердої позиції уряду стало негайне внесення на розгляд Думи законопроектів щодо зрівняння російських підданих у правах із фінськими громадянами і про грошові платежі державній казні замість несення фінами особистої військової повинності. Представник фракції правих О. Бобринський 27 вересня записав у щоденнику: "Що далі? Закони, звісно, будуть затверджені, але чим відповідь Фінляндія? Хто говорить: збунтується; хто говорить – підкориться". Праві висловлювали занепокоєння, їм здавалося, що Росія і Фінляндія взагалі "грали ва-банк", "не маючи чіткої впевненості в тому, що саме відбудеться далі" [41]. Кадетська "Речь" демонструвала більшу обізнаність у даному питанні і запевняла, що метою фінів було показати єдність всієї нації у вирішенні суперечливого питання, а метою П.Столипіна – "розколоти населення Великого князівства на дві половини та шукати підтримки серед більш поміркованої" [42]. Ліберальні "Русские ведомости", коментуючи перший законопроект, запропонований на розгляд Думи, відзначали, що уряд навмисно обрав спочатку таку реформу, яка менш за все шокувала б російські прогресивні суспільні кола й європейську громадську думку, які в цілому ворожо відносились до закону про загальноімперське законодавство. Річ у тім, що росіяни у Фінляндії дійсно не мали права обирати та бути обраними у сейм, обіймати державні посади, для них існувала ціла низка обмежень у галузі торгівлі та промисловості, однак фіни вважали всі ці обмеження такими, що допомагали захистити малу націю від великої. Уряд, у свою чергу, запевняв громадськість, що питання зрівняння в правах російських громадян з фінами розглядалось першим, оскільки "ця реформа була найменш складною, але найбільш значимою", і відзначав, що прагнув у такий спосіб позбутися несправедливості.

Отже, у першій статті законопроекту, внесеного на розгляд Думи, відзначалось, що "російським підданим, які не належали до числа фінляндських громадян, слід надати у Фінляндії рівні з місцевими громадянами права". Відповідно, всі фінські закони, які суперечили цьому пункту, втрачали свою силу. Згідно з другою статтею, "особи, які отримали освіту в імперських учбових закладах, чи склали встановлені в імперії іспити, отримували в Фінляндії рівні права з особами, які здобули освіту у фінляндських учбових закладах чи склали згідно з місцевими правилами певні іспити". З приводу цієї статті кадетська "Речь" заявила: "тут не йдеться про зрівняння в правах. Створюються особливі переваги для росіян: щоб отримати посаду, від фіняндців вимагається закінчення місцевого учбового закладу, а російських чиновників можна відправити таких, які, якщо їм накажуть, стануть і акушерами". "Россія" на це відповіла: "ймовірно, той, хто написав цю передову статтю не "акушер", а просто жартівник-балагур, якому редакцією наказано стати публіцистом" [43]. Наслідуючи погляди політичних противників П. Столипіна, А. Аврех також відзначав, що друга стаття законопроекту "була основною, найбільш суттєвою", вона "відкривала двері російським чиновником. Що робили б ці чиновники у Фінляндії, зрозуміло" [44].

У третій статті законопроекту йшлося, що "право викладати історію у всіх фінляндських учбових закладах надавалось на рівних правах всім російським підданим, які сповідували християнську віру". За фінськими законами викладати історію могли лише особи лютерансько-євангелічного віросповідання. Четверта і п'ята статті встановлювали, що посадові особи Фінляндії, які чинили протидію російським

підданим у користуванні рівними з фінами правами, мали за це відповідати згідно із загальними законами імперії. Покаранням за подібні злочини могли стати: сплата штрафу у розмірі від ста до п'ятисот карбованців, арешт терміном від одного до трьох місяців, чи тюремне ув'язнення терміном від двох місяців до одного року і чотирьох місяців, чи від восьми місяців до двох років. Санкт-Петербурзький окружний суд міг також, за певних обставин, звільнити винного у злочині з посади.

Особливі фінські постанови щодо євреїв і циган залишалися чинними до загального їхнього перегляду, про це, зокрема, йшлося у шостій статті. Відзначимо, ще законом 17 липня 1862 р. євреям заборонялось селитися на території Великого князівства, і навіть для того, щоб залишитись в краї на декілька днів, слід було питати дозволу місцевого губернатора. Євреї не могли володіти нерухомістю та не допускалися свідками в суд, їм не дозволялося будувати синагоги [45]. П. Столипін з цього приводу говорив: "Фінляндія досягла такого ступеня політичної свободи, що <...> ставиться до євреїв навіть суворіше ніж Росія" [46].

Другий законопроект, внесений у Думу, лише повторював те, що вже було запропоновано до виконання фінам маніфестом імператора від 24 вересня 1909 р.: передбачалась сплата фінською казною коштів замість несення фінами військової повинності і констатувалось, що сплачувати ці кошти слід було рівними частинами двічі на рік: 15 травня та 15 листопада, а всі деталі щодо виплат мали оговорювати міністр фінансів і фінляндський генерал-губернатор [47].

"Всеобщая газета" писала: "внесення на розгляд Думи двох вказаних законопроектів фактично означало, що закон 17 червня 1910 р. став чинним на території Великого князівства Фінляндського". Однак робилось припущення, що новий сейм, як і попередній, дотримуватиметься такої ж тактики непокори, невизнання законів, виданих загальнодержавним порядком. Підставою для таких припущень стала заява громадського діяча П. Свінхувуда, який стверджував, що нові вибори будуть мати суто формальний характер, оскільки "фінляндський народ, голосуючи дружньо, обере у новий сейм весь колишній склад депутатів". Ознайомившись з цією публікацією, П. Столипін записав "для пам'яті": "І.Я. Гурлянду слід буде відповісти на що нісенітну комбінацію. Нам абсолютно байдуже, чи будуть ті ж самі депутати, чи інші, але якщо вони не дотримуватимуться загальноімперських законів і будуть грубити монарху, то очевидно, вони вже стануть на шлях революційний" [48]. Фіни виявляли готовність захищати свої права і рішуче виступали проти ініціатив уряду. Запровадження же урядом нових підходів було справою не легкою, але здійсненою в принципі. Однак слід визнати, що П. Столипін недооцінював можливість спільної з фінами співпраці, налагодження контактів з представниками тих несоціалістичних партій, які склали більшість депутатів сейму.

Відзначимо, що фактично одразу після прийняття закону від 17 червня генерал-губернатор Ф. Зейн закликав П. Столипіна до рішучих дій у відношенні до Великого князівства. Він навіть виробив свою програму, у якій пропонувалося встановити підсудність фінських посадових осіб імперським судам, передати у ці суди справи щодо державних злочинів. Планувалось змінити закони та правила про друк, запровадивши попередню цензуру, обмежити діяльність товариств і зібрань, збільшити кількість жандармів і поновити в Фінляндії "права російської мови у діловодстві". Ці пропозиції були розглянуті Особливою нарадою у справах Великого князівства Фінляндського, проте рішення так і не було прийнято, оскільки більшість членів наради вважала проект Ф. Зейна достатньо емоційним, уривчастим, а головне – усвідомлювала, що деякі питання не можна було б спокійно провести законодавчими установами. Нарада вирішила, що слід продовжувати розробку програми, враховуючи, що її практичне втілення вимагало надзвичайної обережності. Ця справа була доручена створеній Підготовчій комісії при Особливій нараді зі справ Великого князівства Фінляндського, яку очолював М. Корево [49]. П. Столипін не хотів зраджувати своїй тактиці поступовості та обережності.

Комісія працювала до березня 1913 р., і головним результатом її діяльності стало вироблення детального проекту програми заходів, які передбачалось провести в галузі фінського законодавства. Також вже після смерті П. Столипіна відбулось обговорення внесених ним у Думу двох законопроектів щодо Фінляндії. 28 жовтня 1911 р. було прийнято законопроект щодо платежів Великого князівства на військові потреби. Законопроект про рівноправ'я росіян у Фінляндії був схвалений Думою 2 листопада. Після розгляду Державною радою обидва законопроекти були затверджені імператором і 10 та 12 січня 1912 р. стали законами.

4 серпня 1911 р., незадовго до смерті П. Столипіна, імператор затвердив журнал Ради міністрів щодо приєднання до Санкт-Петербурзької губернії двох суміжних з нею приходів Выборзької губернії – Ківінебського і Новокірського. Внести це питання на розгляд Думи П. Столипін не встиг.

Після смерті прем'єра згадали про ті попередження, які містилися на сторінках газет незадовго до київської катастрофи 1 вересня. Так, "Новое время" писало, що на початку серпня активіст П. Свінхувуд на сході у Выборзі запропонував віддати Великого князя Фінляндського народному суду за спробу без бою передати іноземцям два виборзькі приходи, а також закликав усунути П. Столипіна і Ф. Зейна, як осіб, що виступали проти Фінляндії. "Фінляндська газета" від 21 серпня 1911 р. наводила низку фінських газетних погроз Росії з приводу проекту відокремлення Выборзької губернії. "Kansan Tahto", наприклад, ще у 1909 р. написала: "Відокремлення Выборзької губернії може викликати міжнародні ускладнення. Тому навряд чи бюрократи-роси насміяться бути такими нахабними, щоб проковтнути шматок, який безумовно розірве їхню глотку". Газета "Kansan Lehti" закликала російських соціал-демократів

виступити з протестом проти планів російської бюрократії відокремити Выборзьку губернію [50]. Відзначимо характерний факт: якщо у 1909 р. озлоблення фінських політичних кіл було спрямовано взагалі проти "російської бюрократії", то після видання закону від 17 червня 1910 р. воно стало більш визначене та спрямоване особисто проти П.Столипіна.

"Русское знамя" було обурено, що "на відстані двох кроків від столиці російського імператора, у російській фортеці, двісті років тому відвойованій Великим Петром, благородні й лояльні чухонці люб'язно запрошували свого Великого князя прибути на народний суд у Чухляндію" [51]. Газета писала, що П. Свінхувуд і подібні йому "герої" "продавали з публічного торгу добровольцям-вбивцям голови російських міністрів". Напередодні злочину "добровольця" Д. Богрова такі заяви газети здавались сучасникам перебільшено різкими, проте після вбивства П. Столипіна їх стали розцінювати як певне пророкування. Чи було це насправді передбаченням, чи крайнє праві дійсно щось знали про підготовку замаху на прем'єра? Насторожувала дата опублікування статті – 31 серпня 1911 р., і її назва – "Началось (Помните о Финляндии)".

Безперечно, поява подібних публікацій не була випадковою. Дубровініці, переконуючи громадськість, що антиросійський рух у Фінляндії збільшувався, навмисно нагнітали обстановку, намагались продемонструвати, що П. Столипін нездатен навести порядок, припинити терор. У такий спосіб праві хотіли викликати ненависть до першого міністра, і зрештою досягти своєї кінцевої мети – "створити атмосферу, за якої розправа над П. Столипінінм мала б вигляд закономірної та справедливої карі Божої" [52].

Незважаючи на те, що монархісти схвально поставились до змісту деяких фінських законопроектів, вони не могли вибачити П.Столипіну його відстоювання принципів "конституціоналізму". Не визнавали вони також ніякого "споконвічно-російського конституціоналізму", звинувачуючи прем'єра в тому, що "він намагався обмежити самодержавну владу царя і навіть більше – ця "сильна людина" погрожує своїм авторитетом витіснити царя" [53]. 30 серпня 1911 р. "Русское знамя" писало, що "слід одним ударом покласти край фінляндському питанню", інакше це буде злочином перед імператором і Вітчизною [54].

Монархісти були невдоволені тим, що П.Столипін не спробував примиритися з ними і "не дав клятву залишити недоторканим принцип самодержавства". Його національну політику засуджували в "суто правому таборі" – "Гражданине", "Грозе", у правому крилі Державної Ради. "Земщина" навіть назвала П.Столипіна "жертвою довіри" і пояснила, що національна політика допускала лише одне рішення: "Бути за цим". Отже, якщо уряд дійшов висновку, що оборона Фінської затоки і безпека столиці вимагала повернення Выборзької губернії, то "не слід було вносити якісь проекти у Думу, де вони безкінечно розглядались" [55]. Історик Д. Іловайський у своєму "Кремле" висловлював жаль, що П.Столипін "занадто відстоював свою конституційність", замість того, щоб вирішити питання про приєднання до Петербурзької губернії двох фінських приходів "швидко, силою Верховної влади" [56].

Інші противники П.Столипіна – кадети стверджували, що залишившись при владі без будь-якої програми, прем'єр "намагався заповнити пустоту національною політикою". Основний зміст цієї політики в єврейському, польському питанні був запозичений з архівів старого режиму, а тому виявитися життєвою, проіснувати довго вона не могла. Разом з тим, "Речь" писала, що державна діяльність 1907 – 1911 рр. в галузі російсько-фінських питань була не "політикою Столипіна", а точним виконанням головою Ради міністрів наказів імператора. Зазначимо, що прем'єру часто дорікали його "піддатливістю по відношенню до повелінь імператора", проте зрозуміло: така "піддатливість" П. Столипіна була його службовим боргом. Кадети, однак, відзначали: "майбутній курс фінляндської політики ще не був остаточно з'ясованим", ще розроблялись нові реформи, і уряд мав наміри вдатися до певних позитивних, з їхньої точки зору, змін [57].

На наш погляд, П.Столипін так і не встиг знайти остаточної задовільної рішення стосовно Великого князівства Фінляндського. Оголосивши своєю метою встановлення чіткого правового порядку на всьому просторі імперії, він вдався до кроків, які по суті, ліквідували права, надані Фінляндії під впливом революції 1905 р. Прагнучи зміцнити авторитет влади, примирити суспільство з владою, П. Столипін йшов на певні компроміси та поступки, він мав здійснити щось "значне та рішуче", і саме фінське питання стало таким, навколо якого прем'єру вдалося об'єднати російське суспільство та обидві законодавчі палати. З іншого боку, політика правової інтеграції Великого князівства Фінляндського передбачала максимальне зосередження розпорядчої влади в руках голови уряду, що фактично передбачало скорочення управлінських прерогатив Верховної влади. Це призводило до нових звинувачень на адресу П. Столипіна, які, у свою чергу, викликали невдоволення прем'єром і його політикою з боку імператора.

Джерела та література

1. Речь о Финляндии, произнесённая в вечернем заседании Государственной думы 5 мая 1908 года. // Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия...: Полное собрание речей в Государственной Думе и Государственном совете. 1906 – 1911. / Предисл. К.Ф. Шаццлло; Сост., коммент. Ю.Г. Фельштинского. – М.: Молодая гвардия, 1991. – С. 141 – 145.

2. Стрілюк О. Державно-правовий статус Фінляндії в парадигмі внутрішньої політики П. Столипіна / Стрілюк О. // Сіверянський літопис. – 2007. – № 6. – С. 138 – 144.
3. Hosking G.A. The Russian constitutional Experiment: Government and Duma. 1907 – 1914 / Hosking G.A. – Cambridge: The Univ. Press, 1973. – 281 p.; Polvinen T. Valtaakunta ja Rajamaa / Polvinen T. – Helsinki. – 1984; Полвінен Т. Держава и окраина / Полвінен Т. – СПб.: Европейский дом, 1997. – 319 с.
4. Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия...: Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном совете. 1906-1911 гг. / Предисл. К.Ф.Шацилло; Сост., коммент. Ю.Г. Фельштинского – М.: Молодая гвардия, 1991. – С. 148 – 149.
5. Российский государственный исторический архив (РГИА), ф. 1662, оп. 1, д. 102 [Проект (печатный) записки о разработке закона об особом законодательстве Финляндии с приложением выписки из письма С.Ю.Витте к В.К.Плеве от 14.01.1901], л. 1 – 1 об.
6. Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия...: Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном совете. 1906-1911 гг. / Предисл. К.Ф. Шацилло; Сост., коммент. Ю.Г. Фельштинского – М.: Молодая гвардия, 1991. – С. 147.
7. Аврех А.Я. П.А.Столыпин и судьбы реформ в России / Аврех А.Я. – М.: Политиздат, 1991. – С. 144.
8. Витте С.Ю. Воспоминания: В 3 т. / Витте С.Ю. – Соцэкгиз, 1960. – Т. 3. – С. 294, 460.
9. Аврех А.Я. Столыпин и судьбы реформ в России / Аврех А.Я. – М., 1991. – С. 144 – 145.
10. РГИА, ф. 1662, оп. 1, д. 87 [Вырезки из газет по финляндскому вопросу с заметками Столыпина П.А. Записка П.А.Столыпина к Гурлянду по тому же вопросу. 09.1907 – 09.1910], л. 1-а.
11. Там само.
12. П.А.Столыпин: Программа реформ. Документы и материалы. В 2 т. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – Т. 1. – С. 352.
13. РГИА, ф. 1662, оп. 1, д. 103 [Проект (печатный) записки о привлечении финляндской казны к оплате расходов общегосударственного значения с приложением справки по этому вопросу. 1908], л. 1 – 2.
14. П.А.Столыпин: Программа реформ. Документы и материалы. В 2 т. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – Т. 1. – С. 352 – 353.
15. Протест правых против воззвания группы иностранных учёных // Россия. – 1910. – № 1283. – 27 января.
16. Протест правых организаций против воззвания группы иностранных учёных // Русское знамя. – 1910. – № 22. – 26 января; Протест правых организаций против воззвания группы иностранных учёных // Новое время. – 1910. – № 12169. – 27 января; Протест правых организаций против воззвания группы иностранных учёных // Голос Правды. – 1910. – № 1336. – 27 января.
17. Доклад по финляндскому вопросу Н. Корево на съезде Объединённого всероссийского дворянства // Россия. – 1910. – № 1326. – 18 марта.
18. Манифест 14 марта 1910 года // Россия. – 1910. – № 1324. – 16 марта.
19. Пугают // Россия. – 1910. – № 1338. – 1 апреля.
20. Из бесед // Россия. – 1910. – № 1362. – 30 апреля.
21. Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия...: Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном совете. 1906-1911 гг. / Предисл. К.Ф.Шацилло; Сост., коммент. Ю.Г. Фельштинского – М.: Молодая гвардия, 1991. – С. 288 – 305.
22. РГИА, ф. 1620, оп. 1, д. 524. [Вырезки из газет о Государственном совете, о министрах – Столыпине, Витте и других, о российских дипломатах. б/д], л. 19.
23. Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия...: Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном совете. 1906-1911 гг. / Предисл. К.Ф. Шацилло; Сост., коммент. Ю.Г. Фельштинского – М.: Молодая гвардия, 1991. – С. 303.
24. Отношение Совета Министров к культурному развитию Финляндии // Россия. – 1910. – № 1350. – 15 апреля.
25. Напрасные тревоги английских торговых палат // Россия. – 1910. – № 1364. – 2 мая.
26. Евреинов Г.А. Финляндский вопрос (после манифеста 14 марта 1910 г.) / Евреинов Г.А. – СПб., 1910. – С. 30.
27. РГИА, ф. 1629, оп. 1, д. 51. [Записка И.Я. Гурлянда о выступлении левой печати против проекта установления общеимперского законодательства. Машинописная, с резолюциями П.А. Столыпина. 03.05.1910], л. 1-3.
28. Милюков П.Н. Воспоминания / Милюков П.Н. – М.: Современник, 1990. – Т. 2. – С. 62.
29. Кокошкин Ф.Ф. Областная автономия и единство России / Кокошкин Ф.Ф. – М.: Изд-во "Народное право", 1906. – 15 с.
30. Милюков П.Н. Воспоминания / Милюков П.Н. – М.: Современник, 1990. – Т. 2. – С. 62.
31. П.А.Столыпин: Программа реформ. Документы и материалы. В 2 т. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – Т. 1. – С. 353 – 356.
32. Аврех А.Я. П.А.Столыпин и судьбы реформ в России / Аврех А.Я. – М.: Политиздат, 1991. – С. 154.
33. РГИА, ф. 1662, оп. 1, д. 121 [Вырезки и переводы статей из иностранных газет и вырезки из русских периодических изданий о Столыпине и его деятельности. 1910 – 04.1911], л. 2 а.

34. Липранди А.П. (Волынец) Россия и её финляндская окраина / Липранди А.П. – Харьков: Тип. "Мирный труд", 1910. – С. 61.
35. Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия...: Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном совете. 1906-1911 гг. / Предисл. К.Ф.Шацилло; Сост., коммент. Ю.Г.Фельштинского – М.: Молодая гвардия, 1991. – С. 59 – 60.
36. Меньшиков М. Нуждаются в наказании (по поводу отказа сейма рассматривать законопроекты) / Меньшиков М. // Новое время. – 1910. – № 12399. – 18 сентября.
37. Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия...: Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном совете. 1906-1911 гг. / Предисл. К.Ф.Шацилло; Сост., коммент. Ю.Г. Фельштинского – М.: Молодая гвардия, 1991. – С. 60.
38. Переписка Н.А.Романова и П.А.Столыпина // Красный архив. – 1924. – Т. 5. – С. 121.
39. Высочайшая грамота о роспуске нынешнего чрезвычайного сейма и о созыве нового сейма // Россия. – 1910. – № 1490. – 26 сентября.
40. Переписка П.А.Столыпина с Николаем Романовым // Красный архив. – 1928. – Т. 5 (30). – С. 82.
41. Дневник А.А.Бобринского: 1910 – 1911 / Предисл. М.Н.Мурзановой // Красный архив. – 1928. – Т. 1 (26). – С. 134.
42. РГИА, ф. 1662, оп. 1, д. 87 [Вырезки из газет по финляндскому вопросу с заметками Столыпина П.А. Записка П.А.Столыпина к Гурлянду по тому же вопросу. 09.1907 – 09.1910], л. 3.
43. Права русских граждан в Финляндии // Русские ведомости. – 1910. – № 222. – 15 августа; Права русских граждан в Финляндии // Россия. – 1910. – № 1453, № 1464, № 1465.
44. Аврех А.Я. П.А. Столыпин и судьбы реформ в России / Аврех А.Я. – М.: Политиздат, 1991. – С. 155.
45. Микетов Я. Что сделало народное представительство третьего созыва / Микетов Я. – СПб.: Тип А.С. Суворина, 1912. – С. 159.
46. РГИА, ф. 1620, оп. 1, д. 539 [Вырезки из газет по финляндскому вопросу. Б/д], л. 9.
47. Военное пособие в Финляндии // Россия. – 1910. – № 1454. – 15 августа.
48. РГИА, ф. 1662, оп. 1, д. 87 [Вырезки из газет по финляндскому вопросу с заметками Столыпина П.А. Записка П.А.Столыпина к Гурлянду по тому же вопросу. 09.1907 – 09.1910], л. 4.
49. Бахтурина А.Ю. Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914 – 1917 гг.) / Бахтурина А.Ю. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – С. 242.
50. Финляндия. Обзор периодической печати. – Вып. 19. – СПб., 1911. – 232 с.
51. Началось (Помните о Финляндии) // Русское знамя. – 1991. – 31 августа.
52. Бородин А. П. Столыпин. Реформы во имя России / Бородин А.П. – М.: Вече, 2004. – С. 217.
53. Правые партии: Документы и материалы. 1905 – 1917 гг.: В 2 т. / Под ред. Ю.И.Кириянова. – М.: РОССПЭН, 1998. – Т. 2. – С. 741.
54. Финляндия. Обзор периодической печати. – Вып. 19. – СПб., 1911. – С. 35.
55. РГИА, ф. 1662, оп. 1, д. 139 [Вырезки из петербургских и московских газет с оценкой деятельности П.Столыпина и предложениями об изменении курса политики после смерти Столыпина. 09.1911], л. 95.
56. Финляндия. Обзор периодической печати. – Вып. 19. – СПб., 1911. – С. 38.
57. Там само. – С. 42 – 43.

Olena Striljuk, Volodimir Tandura

POLITICS OF LEGAL INTEGRATION OF THE GRAND PRINCIPALITY OF FINLAND
IN 1908-1911

The article is devoted to the main activities of Stolypin's Cabinet in the decision of the Finnish question in Russian Empire during the 1908-1911. The reaction of the leading political parties on pursuing reforms of Stolypin is analyzed.

Key words: Peter Stolypin, Russian Empire, Grand Principality of Finland, government.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2011